

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ганна Межжеріна

e-mail: anvame1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8900-577X>

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ МОДУС СЕМАНТИКИ ЛЕКСЕМИ *СЛАВЬНИИ* В ПИСЕМНИХ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТКАХ ХІ–ХІІІ СТ.

Стаття присвячена дослідженню впливу релігійно-філософського модусу семантики ад'єктива *славьнии* на його використання у функції хвалебного епітета в статичних соціально-етичних портретах особи в писемних східнослов'янських пам'ятках ХІ–ХІІІ ст. З'ясовано синтагматичні зв'язки слова *славьнии*, особливості використання формульних словосполучень «честьнии и славьнии», «хърабърьи и славьнии». Виявлено, що внутрішній модус лексеми *славьнии* зумовлений системою соціальних, морально-етичних язичницьких і християнських цінностей, виражає релігійно-філософський зміст поняття *слави*.

Ключові слова: Київська Русь, писемні пам'ятки ХІ–ХІІІ ст., соціально-етичний портрет особи, лексема *славьнии*, теологія слави.

The article is devoted to the study of the influence of the religious-philosophical mode of semantics of the adjective *славьнии* on its use as a laudatory epithet in static socio-ethical portraits of a person in East Slavic written monuments of the 11th-13th centuries. The syntagmatic connections of the word *славьнии* have been clarified, as well as the peculiarities of the use of the formulaic, terminological phrases «честьнии и славьнии», «хърабърьи и славьнии». It was revealed that the internal modus of the lexeme *славьнии* is determined by the system of social, moral and ethical pagan and Christian values, expresses the religious and philosophical meaning of the concept of glory.

Keywords: Kyiv Rus', written monuments of the 11th-13th centu, socio-ethical portrait of a person, lexeme *славьнии*, theology of glory.

Постановка проблеми. На сьогодні значна частина словникового складу писемних пам'яток Східної Славії раннього

Середньовіччя проаналізована, хоча й з різним ступенем глибини. Водночас багато які лексеми не отримали навіть первинного лінгвістичного опису, і серед них конституенти розгалуженого гнізда східнослов'янських слів XI–XIII ст. з коренем *-слав-*. Розпочата на межі 1960–1970-х років дискусія Ю. М. Лотмана («Ще раз про поняття "слава" і "честь" у текстах київського періоду», «Про опозицію "честь – слава" у світських текстах київського періоду») і О. О. Зиміна (відповіді на статті Ю. М. Лотмана) з приводу співвідношення (зближення або протиставлення) етичних категорій «честь» і «слава», уживання слів *честь*, *слава* та ін. стимулювала подальші розшуки в цьому напрямі [Киричок; Колесов, Кара]. Дослідження лексем з коренем *-слав-* у зазначених працях майже повністю вичерпується виявленням особливостей вживання формульної синтагми «честь и слава» в пам'ятках часів Київської Русі.

У статті **ставимо за мету** проаналізувати релігійно-філософський модус семантики др. *славьных*, використання ад'єктива у функції епітета-означення в статичних соціально-етичних портретах особи («Изяславъ князь смиренъ» тощо) у писемних східнослов'янських пам'ятках XI–XIII ст. Основним джерелом матеріалу слугували наявні писемні пам'ятки зазначеного періоду. Як додаткове джерело матеріалу залучені етимологічний словник слов'янських мов (ЕССМ), етимологічний словник української мови (ЕСУМ), словники давньоруської мови (І. І. Срезневського (Срезн.) та академічний (СДРМ XI–XIV)), старослов'янський словник (СтСл-94) тощо. У зазначеній функції др. *славьных* виявлене в таких пам'ятках: Галицько-Волинський (ЛГВ, ЛІ-3) та Київський літописи (ЛК, ЛІ-3) у складі Іпатіївського літопису (ЛІ-3), Повість временних літ (ПВЛ-1) за Лаврентіївським списком (ЛЛІ-1), Никонівський літопис (ЛНик-1), Києво-Печерський патерик (КПеч.П.), Життя Феодосія Печерського (ЖФ), св. Ніколая Мирлікійського (ЖНМ), св. Сави освященного

(Ж. Сави осв. XIII), Олександра Невського (ЖОН), твори Даниїла Заточеника (ДЗ), митрополита Іларіона (Ілар.Слово), «Пчела» (Пч.) за пергаменним списком, «Книги законні» (Кн. закон.), Слов'янська книга Єноха Праведного (Кн.Єноха), Пандект монаха Антіоха (Панд. Ант.), Чудовський псалтир XI ст. (ПЧуд.), Біблія в перекладі Огієнка (ПавлоПосл.1), Пам'ять і Похвала князю Володиміру (Похв.Влад.), Успенський збірник XII–XIII ст. (Усп. зб.), Ізборник 1076 року (Ізб. 1076), Повість про Варлаама та Іоасафа (Варл.), Девгенієве діяння (ДД), «Історія іудейської війни» Йосифа Флавія (Флавій), «Шестоднев» Іоанна Екзарха Болгарського (Шестоднев) тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корінь *-слав-* зводиться до псл. *slava із загальним значенням «слава, хвала» (ЕСУМ, 5 : 294). Континуанти праслов'янського кореня демонструють розвинуту семантику слави; зокрема, до семантичної структури широковживаного ст.-сл. **слава** входять значення «слава», «популярність (*почесна*)», «честь», «хвала», «вдячність», «пишнота, блиск, досконалість», «думка, погляд» (СтСл-94 : 609). Псл. *slava тісно пов'язане з псл. *slovo (ст.-сл. **слово**) «те, що сказано» (давніше «те, що можна чути») і псл. *sluxъ «слух» (ст.-сл. **слоуѣхъ, слоушати**), яке первісно означало «те, що говорять, що можна слухати, чутка» (ЕСУМ, 5 : 294, 306, 311). Усі три праслов'янські корені сягають іє. *kleц- (*kleц-s-) із загальним значенням «слухати (надто те, що найбільше називають, прославляють)» (ЕССМ, 10 : 16–17; ЕСУМ, 5 : 294, 311; детально див.: [Межжеріна]). Первинний зв'язок псл. *slava та псл. *slovo яскраво виражений у семантиці др. *присловіє*, др. *прѣсловьи*, др. *прѣсловуции*, др. *словооутьныи*. У «Словах» Григорія Богослова др. *присловіє* засвідчене зі значенням «худа слава, поголос»: «не боуде присловѣа ни тобѣ ни павѣлови» (СДРМ XI–XIV, 8 : 561). У Мінеї 1096 року і Повчанні XIII ст. Костянтина Болгарського др. *прѣсловьи* зі значенням «прославлений; шановний,

гідний шанування; достохвальний» засвідчене в уживанні щодо людини: «*прєсловыи* Вакхе!», «*прѣсловоі* Павль» (Срезн., 2 : 1691). Із таким самим значенням др. *прѣсловоуции* використане в Мінеях XI–XII ст.: «Павле *прєсловоуции*» (Срезн., 2 : 1691); «Стра(с)(тотер)пче *прѣсловоуции*» (Срезн., 2 : 1691). Др. *словоуцьныи* зі значенням «який має добру славу; звеличений, прославлений; прекрасний; гідний» ревербероване в Галицько-Волинському літописі: «*словоуцьного* пѣвца . Митоусоу» (*1241, ЛГВ, ЛІ-3).

Славьныи – одне з високочастотних слів у східнослов'янських писемних пам'ятках, яке, за даними СДРМ XI–XIV ст., налічує 1500 вживань. Семантичний спектр др. *славьныи* в XI–XIII ст. охоплював близько двох десятків лексико-семантичних варіантів: «шанований, прославлений», «поважний, високоповажний», «відомий, знаменитий; який має добру славу», «супроводжуваний шаною, почестями», «почесний», «те, що приносить почесі, славу», «що відноситься до прославлення, звеличення», «гідний слави», «пов'язаний з майбутньою славою, очікуванням слави», «пов'язаний з людським марнославством, зарозумілістю, бажанням бути предметом шанування, слави», «гідні, славні діяння», «те, що є предметом шанування, гордості», «іменита, знатна людина, вельможа», «який займає високе положення», «світлий», «чистий, незаплямований», «чудовий, прекрасний» (Срезн., 3 : 407; СДРМ XI–XIV, 11 : 283–289).

Про величезне значення, якого східні слов'яни часів Київської Русі надавали славі, а також сакральний зміст самої категорії «слава» може свідчити наявність у літописних джерелах понад тридцяти двоосновних антропонімів з компонентом *-слав-*: Болеславъ, Брячиславъ, Верхуславъ, Владиславъ, Воротиславъ, Все-славъ, Вышеславъ, Вячеславъ, Горислава, Доброславъ, Жидославъ, Жирославъ, Звенислава, Изяславъ, Мирославъ, Мстиславъ, Передслава, Рагиславъ, Радьславъ, Ратиславъ, Ростиславъ, Сбы-

славъ, Сбыслава, Святославъ, Сдѣславъ, Славнъ, Славята, Станиславъ, Судиславъ, Ярославъ, Ярослава (Ім. покажч. ЛЛ-1; Ім. покажч. ЛЛ-3). У цьому далеко не повному переліку антропонімів переважають так звані «княжі» імена, або імена представників найзаможніших шарів суспільства. Виконуючи функцію своєрідних оберегів, власні імена з коренем *-слав-* мали сприяти щасливій долі їх власників. Внутрішній модус оцінки таких онімів зумовлений системою соціальних, морально-етичних язичницьких і християнських уявлень, пов'язаний з конкретизацією причин прославлення особи, визначенням бажаної сфери її майбутнього прославлення.

У системі соціальних цінностей середньовічної людини слави відводилося особливе місце як такої, що є нетлінною субстанцією, і такої, яка навіть після смерті зберігається і в пам'яті людей, і в небесному Царстві. Релігійно-філософський зміст поняття *слави* певним чином відбився в семантиці др. *слава* і др. *славъныхъ*. Семантична структура субstantива *слава* синкретично поєднує значення, які маркують *земну* славу («вдячність», «похвальба, хвастощі», «велич», «високе становище в суспільстві», «повага, визнання», «знаки шанування, почесні, честь», «хвала, уславлення», «судження, уявлення, загальна думка», «вчення», «прикраса (про кого, про що)», «пишність, досконалість, краса») і *небесну* славу («почесне становище святих і праведників у Царстві небесному, їхнє прилучення до величі божої, перебування в божественному світлі», «світло, сяйво як видимий образ божественного; чудова сила, надприродне явище або присутність Бога», «як позначення Бога») (Срезн., 3 : 404–406; СДРМ XI–XIV, 11 : 264–274).

У першому посланні до коринтян апостол Павло в алегоричній формі розповідає про три ступені слави: «Є небесні тіла й тіла земні, але ж інша слава небесним, а інша земним. Інша слава для сонця, та інша слава для місяця, та інша слава для зір, бо зоря від

зорі відрізняється славою!» (ПавлоПосл.1 : 15). Згідно з християнською теологією слави, людина після смерті потрапляє в одне з трьох Царств слави залежно від того, якою мірою вона дотримувалася заповідей Божих. У першому Царстві слави опиняються праведники, святі мученики, у другому – пересічні люди, у третьому – грішники та невіруючі, що пройшли чистилище.

1. Аналіз показав, що в писемних пам'ятках XI–XIII ст. хвалебний епітет *славьнии* найчастіше вживався щодо тих, хто опинився в *першому Царстві слави*, – Богородиці, пророків, апостолів, святих мучеників, святих князів, святих преподобних: «славнага приснод(ѣ)вага М(а)ти Г(оспод)а нашего» (XI, сп. XIV, ЖНМ); «*славнаго* пр(о)р(о)ка» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «*сла(в)ныхъ* ап(о)с(то)ль» (СДРМ XI–XIV, 11 : 286); «*славьнии* павль» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «внифантии *славьнь*» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «*славьнии*а <...> м(у)ч(е)н(и)ца иринии» (Усп. зб.); «*славьнии*а м(у)ч(е)н(и)цѣ <...> ѿвдосиѣ» (Усп. зб.); «*телеса с(ва)т(ы)хъ славныхъ* м(оу)ч(е)никъ» (XI, сп. XIV, ЖНМ). Хвалебного епітета-означення *славьнии* удостоєні святий князь-страстотерпець Борис і князь Володимир Святославич (Святий, Хреститель). Щодо князя Бориса (у святому хрещенні отримав ім'я Роман) епітет *славьнии* вжитий у Стихирах Борису і Глібу середини XII ст.: «романа *славнааго*» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285). Князя Володимира названо славним у «Слові про закон і благодать»: «славнии вѣ землени(х) влад(а)(ы)ка(х)» (XI, Ілар.Слово); «славнии <...> каганъ нашъ влодимеръ» (XI, Ілар.Слово). Серед портретів священнослужителів тільки портрет преподобного Феодосія Печерського містить хвалебний епітет *славьнии*: «нужа быс(ть) *славьномуу* о(ть)цю нашему ѿвдосию . распространити монастырь на (сѣ)поставление келии» (к. XI, сп. XII–XIII, ЖФ). Використання щодо Феодосія епітета *славьнии* багато в чому зумовлене тим, що він здобув славу не тільки серед духівництва, а й за межами

монастиря, в якому діяв суворий Студитський статут. Феодосія добре знали в миру, князі й бояри приходили до нього на сповідь: «слышаще князи и болгаре добрею ихъ житию . прихожаахоу къ великоуоумоу ѿвдосию исповѣдающе томоу грѣхы своа . иже великоу пользоу примыше бо wt того отъхожаахоу» (к. XI, сп. XII–XIII, ЖФ).

Згадування тих, хто перебуває в першому Царстві слави, нерідко супроводжується використанням формульної синтагми «святый и славный»: «с(вя)т(ы)хъ твоихъ и сла(в)ныхъ ап(о)с(то)ль» (СДРМ XI–XIV, 11 : 286); «с(вя)то(с)ло и славнаго пр(о)р(о)ка» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «отъ святыа славныа б(огороди)ця» (XI, Панд. Ант.); «с(вя)тою славною м(у)ч(е)н(и)ка Бориса и Глѣба» (XI, сп. 1494, Похв.Волод.); «с(вя)тыа и славныа . и добропобѣдныа м(у)ч(е)н(и)ца иринии» (Усп. зб.); «С(вя)тыи внифантии славнь» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «с(вя)тыа и славныа м(у)ч(е)н(и)цѣ и чюдотворицѣ ѿвдосиѣ» (Усп. зб.).

2. У текстах XI–XIII ст. виявлені поодинокі використання епітета *славный* в портретах осіб, які потрапили до *другого Царства слави*, а саме царів, князів, бояр, а також воїнів, що боролися із загарбниками та невірними. Уживання хвалебного епітета *славный* трапляється здебільшого в перекладах історичних творів: «Бѣ бо нѣкий царь славень» (XI–XII, сп. XVI, Варл.); «глаголя: Славный цесарю сыи, подобень еси обидимымъ руку подавати» (XI, сп. XVI, Флавій) тощо. Іоанн Екзарх Болгарський, письменник, перекладач, представник Преславської книжної школи, сучасник болгарського князя Симеона, у «Шестодневі» наділив Симеона епітетом *славный*: «мои княже . славный симеоне х(рст)олюбче» (сп. 1263, Шестоднев). З ім'ям Симеона I Великого пов'язаний «золотий вік» болгарської держави, коли зроста її політична могутність, а православна Церква отримала статус автокефальної; «князь Симеон (893–927, син Бориса I) <...> до-

мігся у 919 на Церковно-народному соборі в м. Великі-Преслави самопроголошення автокефалії. Новообраний патріарх Леонтій <...> коронував Симеона на царство» [Саган].

Прославляючи кн. Володимира, митрополит Іларіон згадує його славних предків, зокрема, батька – Святослава Ігоревича: «**славнии ѿ славнихъ рожьса**» (XI, Ілар.Слово); «**володимера** <...> **с(ы)на же славнааго святослава**» (XI, Ілар.Слово). У перших словах «Повчання» Володимир Мономах завдячує своєму дідові – Ярославу Володимировичу, уживаючи щодо нього хвалебний епітет *славньни*: «Азь худьши дѣдомъ своимъ Ярославомъ бл(а)г(о)с(ло)вл(е)нымъ *славнымъ* наре(ч)енѣмъ въ кр(е)щ(е)нїи . Василии» (*1096, ПВЛ-1). В Іпатіївському літописі др. *славньни* засвідчене в портретах трьох князів. Київський літописець називає славним галицького князя Ярослава Володимировича Осмомисла: «бѣ же князь <...> *славень*» (*1187, ЛК, ЛІ-3). Ізяслав Мстиславич (внук Володимира Мономаха) здобув похвалу київського хроніста у вигляді епітетів-означень тільки після смерті, оскільки свого часу знехтував принципом родового наслідування влади: «*славньи* (вар. X. П. : *славны*) Изаславъ Мъстиславечъ . вьнукъ Володимеръ» (*1154, ЛК, ЛІ-3). Польський князь Конрад Казимирович (Конрад I Мазовецький), який «від 1220-х рр. намагався підтримувати дружні стосунки з галицькими і волинськими князями» [Котляр 2008 : 36], набув позитивної оцінки в Галицько-Волинському літописі: «оумре князь великии Ладьськии Кондрать . иже бѣ *славень*» (*1251, ЛГВ, ЛІ-3).

Одиничні використання епітета *славньни* щодо бояр і суддів засвідчені в Єфремовській кормчій XII ст., Ізборнику Святослава 1076 року, «Книгах законних», «Києво-Печерському патерику»: «*славньи* боляри» (СДРМ XI–XIV, 11 : 283); «Боляре и соудиа *славньи* соуть» (Ізб. 1076); «ѿ *славны(х)* соудїи» (XII–XIII, сп. XV, Кн. закон.); «Се бо и боляре, иногда служившии тобѣ, мнящесе велиции быти и *славнии* тебе ради» (сп. 1554, КПеч.П.).

У Никонівському першому літописі під *1216 роком просла-вляються богатирі Добриня Золотий Пояс, Олександр Попович і його слуга Тороп, які служили в дружині князя Костянтина (сина Всеволода Юрійовича Велике Гніздо): «Добрыня златый поясъ да Александръ Поповичъ съ своимъ слугою с Торопомъ, *славныа богатыри*» (*1216, ЛНик-1); «и прииде на него Александръ Поповичъ <...> *славень богатырь*» (*1216, ЛНик-1).

Оповідь про тих, хто перебуває в другому Царстві слави, супроводжується використанням термінологічних формул «честь-ныи и славьныи» і «хърабърыи и славьныи». Компоненти формул пов'язані каузальними зв'язками, які вказують на те, що честь і хоробрість ідуть попереду слави: чесний і тому славний, хоробрий і тому славний: «*чъстънъ рече вѣдеть всѣми и славнъ*» (XI, ПЧуд.).

Даніїл Заточеник, звертаючись у «Слові» (або «Молінні») до князя Ярослава Володимировича, називає його чесним і славним: «тако и ты, княже, многими людми *честень и славень* по всѣмъ странам» (ред. XII, сп. XVI–XVII, ДЗ). Синтагма «честьныи и славьныи» використана митрополитом Іларіоном у портреті кн. Володимира: «*ѡ честныи и славныи въ земленыи(х) вла(д)(ы)ка(х)*» (XI, Ілар.Слово). Завдяки наявності слова **честьныи**, яке виражало семантику гідності, поваги, божественної святості, а також завдяки триразовому повтору слова **славныи** («*славныи ѿ славныхъ рожьса <...> каганъ нашъ влодимеръ*» – XI, Ілар.Слово; «*ѡ честныи и славныи*» – XI, Ілар.Слово), досягається формування єдиного семантичного поля «гідність – слава – божественна святість». У XII ст. зазначену термінологічну формулу галицький літописець використав у панегірику Ярославу Осмомислу: «бѣ же князь <...> *ч(е)(с)т(е)нъ* в землахъ . и *славень*» (*1187, ЛК, ЛІ-3).

Слова з «Історії іудейської війни» Йосифа Флавія «славну смърть луче живота мнать» (XI, сп. XVI, Флавій) є своєрідною

квінтесенцією філософії воїна. Плануючи піти на половців, учасник Любецького з'їзду Василій Ростиславич (Василько Теробовльський) говорив, що або славу здобуде, або загине в боротьбі за рідну землю: «да любо налѣзу собѣ славу . а любо голову свою сложаю» (*1097, ПВЛ-1). Як зазначив О. Б. Киричок, корені військової етики – невід'ємного складника культури Київської Русі сягають дохристиянських уявлень про честь і славу воїна: «Візантійський образ «ідеального воїна», занесений грецькими священиками, <...> імплікувався в давньоруський світський етос досить повільно і не завжди безболісно входив у світську культуру, повністю зрощену на язичницьких категоріях *військової доблесті, хоробрості, честі та слави*, зіпертих на міфологічні тотемно-родові уявлення» [Киричок 2004 : 45–46]. Слава воїна пов'язана з хоробрістю – християнською чеснотою, необхідною в боротьбі з невірними. В оповідях про звитягу, хоробрість, мужність князів хроністи в різний спосіб торкаються теми слави, розкривають багатогранну семантику поняття *слава*, використовують лексеми з коренем *-слав-*, сентенції з Біблії, додають власні коментарі. Мотивуючи воїнів перед битвою, зміцнюючи бойовий дух війська, князі наголошували не тільки на важливості перемоги над ворогом, а й на можливості здобути славу. Данило Романович Галицький і сам прагнув прославитися, і воїнам вселяв думку про славу: «Данилови же князю хоташоу . вво корола ра(д)и . вво славы хотя <...> аще моужь оубьень есть на рати то кое чюдо есть . инии же и дома оумирають бе(з) славы . си же со славою оумроша оукрѣпите с(е)р(д)ца ваша» (*1254, ЛГВ, ЛІ-3). Слава є нагородою за перемогу. «Володимеръ же възвратисѣ въ Кыєвъ . с побѣдою и съ славою великою» (*992, ПВЛ-1) – так «Повість временних літ» за Лаврентіївським списком 1377 року повідомляє про перемогу Володимира Святославича (Святого) над печенігами. Описуючи воєнне мистецтво Давньої Русі, М. Ф. Котляр значну увагу приділив воїнській звитязі та славі і,

зокрема, зробив припущення про «існування своєрідних трубадурів при дворі Романовичів», які мали вітати переможців [Котляр 2011 : 36].

Хоробрість, як відомо, передусім характеризує саме воїна і є для нього найпершою сходинкою на шляху до слави. Невипадково, що ст.-сл. **храбрость** означало «військова справа» (СтСлУкр : 289), а в східнослов'янських текстах XII–XIII ст. іменник *хърабъръ* синкретично поєднував у собі значення «воїн», «хоробрий воїн», «хоробра людина»: «*храбъра* въведеть въ рать» (Усп. зб.); «два *храбра*, Добрыня златый поясъ да Александръ Поповичъ» (*1216, ЛНик-1). Формульна синтагма «хърабърыйи и славньныи» («славньныи и хърабърыйи») засвідчена в новгородському літописанні, де використана в портреті кн. Олександра (Невського) та портреті хороброго воїна Івана Клековича: «Тъй же царь, слышавъ Александра тако *славна* и *храбра*» (к. XIII, сп. XV, ЖОН); «Івана Клековичя, велика и *храбра* и *славна* мужа, з города застрѣлиша» (*1294, ЛНик-1). Іван Клекович загинув під час боротьби за владу кн. Андрія (сина Олександра Невського).

Семантика ад'єктива *славньныи* конкретизується завдяки його усталеним синтагматичним зв'язкам, а саме уточненням «славний (де)», «славний (на що)», «славний (у чому)», «славний (чим)», «славний (хто за родом занять)»: «**СЛАВНЫИ ВЪ ЗЕМЛЕННИ(Х) ВЛА(Д)(Ы)КА(Х)**» (XI, Ілар.Слово); «*славень* по всѣмъ странамъ» (ред. XII, сп. XVI–XVII, ДЗ); «*славна* въ чловѣцѣхъ и оугодна къ б(о)гоу» (Ізб. 1076); «на добродѣтель *славньнъ*» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «*славньнъ* въ мл(с)тни» (СДРМ XI–XIV, 11 : 285); «въ чернечьскихъ исправлѣньныхъ *славньны* бывша» (Ж. Сави осв. XIII); «славою *славень*» (XI–XII, сп. XVII–XVIII, ДД); «и *славень* взоро(м)» (XIII, сп. XV–XVIII, Кн. Єноха); «*славьна* боголѣпными чудеса» (Усп. зб.); «*славна* стрѣльца» (XIII, сп. к. XIV, Пч.).

Висновки. Аналіз повного корпусу виявлених у писемних пам'ятках XI–XIII ст. соціально-етичних портретів осіб показав, що використання високочастотної лексеми *славьныи* в соціально-етичних портретах мало певні обмеження, було детерміноване християнською теологією слави, згідно з якою людина після смерті потрапляє в одне з трьох Царств слави. Хвалебний епітет *славьныи* найчастіше вживався щодо тих, хто опинився в першому Царстві слави (Богородиці, пророків, апостолів, святих мучеників, святих князів, святих преподобних). Згадування тих, хто перебуває в першому Царстві слави, нерідко супроводжувалося використанням формульної синтагми «святый и славьныи». У портретах осіб, які потрапили до другого Царства слави (царів, князів, бояр, а також воїнів, які боролися із загарбниками та невірними), виявлені поодинокі використання епітета *славьныи* і формульних синтагм «честьныи и славьныи» (у київському літописанні) і «хърабърыи и славьныи» (у північному літописанні). У писемних пам'ятках XI–XIII ст. семантика ад'єктива *славьныи* багаторазово уточнюється, завдяки його здатності вступати в різноманітні синтагматичні зв'язки («славний (де)», «славний (на що)», «славний (у чому)», «славний (чим)», «славний (хто за родом занять)»). Внутрішній модус лексем з коренем *-слав-* зумовлений системою соціальних, морально-етичних язичницьких і християнських цінностей, пов'язаний з конкретизацією причин прославлення особи та визначенням бажаної сфери майбутнього прославлення, виражає релігійно-філософський зміст поняття *слави* з поділом на *земну славу* і *небесну славу*.

Література

- Киричок О. Б. Давньоруська дружинна етика та західноєвропейська лицарська мораль: подібність і відмінність. *Матістеріум* / ред. В. Брюховецький. Київ : КП ВД «Педагогіка», 2004. Вип. 13 : Іст.-філос. студії. С. 42–49.

- Колесов В. В., Кара Н. В. Честь, слава, хвала в давньоруських текстах Київської доби. *Мовознавство*. 1983. № 4. С. 9–17.
- Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі. Київ : Наш час, 2011. 280 с.
- Котляр М. Ф. Конрад I Мазовецький. *Енциклопедія історії України* / голова редкол. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2008. Т. 5. С. 36–37.
- Межжеріна Г. В. Реверберовані лексеми з коренями *-слов-* і *-слоуш-* у писемних пам'ятках Східної Славії XI–XIII ст. *Мовознавство*. 2019. № 5. С. 32–47.
- Саган О. Н. Болгарська православна церква. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Болгарська православна церква](https://vue.gov.ua/Болгарська_православна_церква) (дата звернення: 12.03.2024).

Ольга Ковалюк

e-mail: olha.kovaliuk@npp.nau.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-4251-3432>

ЛЕКСЕМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗАДОВОЛЕННЯ В СТАРОУКРАЇНСЬКИХ ТЕКСТАХ XIV–XVI ст.

У статті представлено чотирнадцять лексем на позначення задоволення, зафіксованих у староукраїнських рукописних і друкованих пам'ятках XIV–XVI ст. Простежено розвиток значень, частотність уживання та лексико-семантичні особливості слів. Аналіз здійснено на матеріалі різножанрових текстів (конфесійних, ораторсько-проповідницьких, житійно-повістєвих, художніх тощо).

Ключові слова: лексичне значення, семантична структура, ампліфікація, тавтологічні повтори, літературно-писемна традиція XIV–XVI ст., стародруки, рукописні пам'ятки.

The article is devoted to the relevant issue of historical lexicology – study of the lexical composition of ancient Ukrainian written manuscripts of XIV–XVI centuries. Material was collected by sampling from various written sources of ancient Ukrainian language of XIV–XVI centuries. It was found that the analyzed text included fourteen lexical items to indicate the emotional state of pleasure. The frequency of their use in written sources was defined. The development history of the nominative units has been traced. Certified a significant number derivational options, with the greatest activity is marked prefixion and suffixation.